

Filosofie - geschiedenis in titelpagina's - nr. 6

Titelpagina's van boeken en tijdschriften vormen een buitengewoon spannend genre, waaraan de boekkunde al veel aandacht heeft besteed. Ook filosofen kunnen veel informatie halen uit titelpagina's. Dit is de zesde aflevering van een langere serie titelpagina's die *De Filosoof* belicht.

AUTEUR **DR. DIRK VAN MIERT(*)**

(*) De inleiding afgelopen editie (de vijfde editie) bevatte tot onze spijt wat fouten. Ten eerste was de vijfde editie niet geschreven door dr. Dirk van Miert, maar door prof. dr. Paul Ziche, anders dan door ons werd aangegeven. Ten tweede stond er in de lead dat het de vierde editie was terwijl het om de vijfde ging. Hiervoor welgemeende excuses namens de redactie van *De Filosoof*.

FRANCISCV
DE VERULAMIO/
Summi Angliæ
CANCELLARIS/
Jussu regio.
regis.

Multæ petrantur & augetur scientia.

Anno

LONDINI
Apud Iacobum Billium
Typographicum
Regium.

1620

Bacon's *Instauratio magna* (1620)

Wenig titelpagina's in de geschiedenis van de filosofie zijn zo beroemd geworden als die van de *Instauratio magna* ('De Grote Restauratie' of 'De Grote Hernieuwing') van Francis Bacon (1561-1626). Voor een interpretatie ervan moeten we in de mythologie en de politieke geschiedenis duiken.

Een mythologische oorsprong?

De twee Zuilen van Hercules waardoorheen een galjoen terugkeert van de wijde oceaan spreken nog altijd tot de verbeelding en vormen een embleem dat dankbaar wordt gebruikt door iedereen die wil laten zien dat Bacon met zijn werk een nieuw en ambitieus programma funderde, om een nog onbekende wijde wereld empirisch te gaan onderzoeken. Verscheidene commentatoren beweren zonder verdere toelichting dat het schip het zeegat *uitvaart*, wat natuurlijk ook meer voor de hand zou liggen.¹ Zoals het Latijnse citaat uit het Oude Testament (Daniel 12:4) op de titelpagina aangeeft: "Velen zullen er doorheen gaan, en de kennis zal vermeerderen" (de Latijnse vertaling van de eerste helft van dit bijbelvers is niet geheel precies; in het oorspronkelijke Hebreeuws staat *shumt*, een werkwoord dat de Statenvertaling (1637) vertaalt met 'naspeuren'; in een kanttekening in de Statenvertaling wordt uitgelegd: "Het Hebr. Woort beteekent eygentlick omloopen, omtrecken, heen ende weder loopen, om yets neerstelick te ondersoecken ende uyt te vinden.").

Men leest vaak dat Hercules volgens mythe de woorden *Non plus ultra* op de zuilen zou hebben gebeiteld: 'Niet verder' (letterlijk zelfs: 'Niet verderder', 'Niet nog verder'), maar er is geen klassieke bron daarvoor te vinden (het is ook slecht Latijn). Wel waarschuwt Pindarus in zijn derde *Nemeïsche Ode* 'dat het niet gemakkelijk is voorbij de zuilen van Hercules de onbegane zee op te gaan'. In zijn derde *Olympische Ode* waarschuwde hij er ook voor om dat te doen: het zou roekeloos zijn.

Een politiek symbool

Toen keizer Karel V in 1516 het motto *Plus ultra* ('Nog verder') aannam en dit vervlocht met de zuilen van Hercules, zinspeelde hij misschien in de eerste plaats op het overtreffen van Hercules zelf in kracht en dapperheid. Karel als grotere held dan Hercules. Dat het zinnebeeld van de Zuilen van Hercules perfect past als symbool voor Karels geografische uitbreiding van zijn rijk, voorbij de grenzen van de bekende wereld, is iets wat pas later werd gevoeld. Met terugwerkende kracht is toen ook ten onrechte aangenomen dat Karel het woordje 'non' had weggehaald uit een vermeendelijk reeds bekende uitdrukking *Non plus ultra* die Hercules in zijn zuilen zou hebben gebeiteld. Het motto met de zuilen kende velen vormen, en uiteindelijk is het geïncorporeerd in het moderne wapen van Spanje.

Fig. 1: Frontispies van Bacon's *Instauratio magna* (1620)

Fig.2: het wapen van Karel V, met de tekst 'plus ultra' in een wimpel tussen de Zuilen van Hercules.

Fig. 3: Het wapen van Spanje, vandaag de dag.

Empirie en rationalisme

Bacon kende ongetwijfeld Lucianus van Samosata's satirische dialoog *Ware Geschiedenis*, waarin de verteller uit afkeer van de leegheid van de bestaande filosofische systemen de hem bekende wereld vaarwel zegt en westwaarts reist, voorbij de zuilen van Hercules, op zoek naar de ware filosofie. Zoals Bacon ook schrijft in de opdracht van boek 2 van *The Advancement of Learning*: "For why should a few received authors stand up like Hercules' columns beyond which there should be no sailing or discovering?". Bacon's *Instauratio magna* was een enorm project, gepland in zes delen, geschreven in het Latijn:

1. Over de waardigheid en uitbreidingen der wetenschappen (*De dignitate et augmentis scientiarum*)
2. De nieuwe methode (*Novum organum*)
3. De natuurlijke historie (*Historia naturalis*)
4. De ladder van het verstand (*Scala intellectus*)
5. Vooruitblik op de Tweede Filosofie (*Anticipationes philosophiae secundae*)
6. De Tweede Filosofie of Actieve Wetenschap (*Philosophia Secunda aut Scientia Activa*).

Het boek dat hij in 1620 publiceerde, met de beroemde titelpagina, is in feite deel 2: *Novum organum*. Het eerste deel verscheen in 1623 als een Latijnse bewerking en uitbreiding van zijn reeds in 1605 in het Engels verschenen *Of the Proficience and Advancement of Learning, Human and Divine*, kortweg bekend als *The Advancement of Learning*. Het *Novum organum* noemde hij 'nieuw' omdat het Aristoteles' *Organon* moest vervangen. Het *Novum Organon* wilde Bacon nog uitbreiden. De overige delen kwamen slechts gedeeltelijk of zelfs helemaal niet tot stand. Het resultaat was er niet minder om: het werk vestigde voor de komende vier eeuwen Bacon's reputatie als de heraut van de moderne empirische wetenschappelijke methode. Samen met zijn tegenhanger, de Descartes van het zuivere rationalisme, staat hij nog altijd bekend als degene die de Aristotelische wetenschap terugdrong en de nieuwe wetenschap grondvestte.

De associatie van Bacon met de empirie is begrijpelijk: hij verwierp nadrukkelijk de scholastieke logica en humanistische rhetorica, die meer om woorden dan om materie draaide. Het beeld van het schip dat voorbij de grenzen van de bekende wereld vaart geeft een empirische opvatting van wetenschap weer. Toch wijzen recente onderzoekers van de historiografie van de filosofie (onder andere op ons eigen departement!) op de rationalistische inslag van Bacon en op de empirische praktijken van Descartes, en zeker op het belang dat veel 'Cartesianen' na Descartes hechtten aan empirisch onderzoek.

Het is jammer dat we van Descartes' werk niet net zo'n beeldende titelpagina hebben. Er is wel een gravure van hem waarin hij aan zijn schrijftafel zit (hij leest niet, hij schrijft; hij verzamelt dus niet andermans kennis maar denkt zelf). Terwijl hij met de pen in de hand opkijkt naar de toeschouwer,

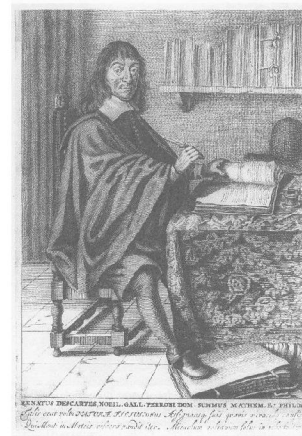

Fig. 4: Descartes vertrappt het werk van Aristoteles.

vermorzelt hij met zijn rechtersvoet een (niet nader gespecificeerd) boek van Aristoteles. In het onderschrift staat dat Descartes ‘de weg naar het innerlijk van de natuur voor de geest openlegt’.

Bacon pleitte ook wel degelijk voor een samengaan van rationalisme en empirie. Wie in het wilde weg maar informatie ging verzamelen was een *empirick* of *empiricus*, het destijds vigerende woord voor kwakzalver: iemand die zonder theoretische onderbouwing observaties met elkaar in verband bracht die min of meer toevallig waren gedaan. Voor een planmatige aanpak als Bacon voorstond was wel degelijk een rationele grondslag nodig. Sterker nog, Bacon zocht naar een algehele theorie van de wetenschap. Aristoteles had die weliswaar geboden, maar diens metafysica was in Bacons tijd in toenemende mate onhoudbaar aan het worden.

Dat Bacon vooral als empiricus de geschiedenis is ingegaan heeft veel te maken met de titelpagina en met de manier waarop die is ingezet door de Royal Society, een geleerde Engelse club die aanvankelijk als ‘Invisible College’ geschaard was rond Robert Boyle en die sinds 1663 koninklijke erkenning genoot. De Royal Society wees Bacon (die toen al lang dood was) aan als inspiratiebron van het eigen programma om op onpartijdige wijze kennis te vergaren over de kosmos, de wereld, de geschiedenis en de mens. De Royal Society wierp zich op als de ‘uitvoerder’ van de Grote Restauratie.

Een nieuw Atlantis

De Royal Society heeft grote invloed uitgeoefend op de reputatie van Bacon als de grondlegger van de moderne natuurwetenschap. Maar Bacon pleitte net zo goed voor een programma in de *humaniora*: het verzamelen van de menselijke geschiedenis, kennis van de filosofie, talen en de culturen van de wereld. Dit kon onmogelijk het werk zijn van één persoon. In een later boek schilderde Bacon dan ook een utopisch ‘Huis van Salomon’: een soort geleerdenpaleis met tal van afdelingen waarin wetenschappers collectief kennis vergaarden. Die nadruk op de collectiviteit spreekt ook uit de titelpagina: we zien een schip, niet een individu dat er met zijn botaneertrommeltje op uittrekt. Descartes is een individu dat zelf denkt achter zijn bureau, maar op Bacon’s titelpagina’s zijn geen individuen te onderscheiden: de vergaring van kennis is een collectieve onderneming (zoals ook de Royal Society een gezelschap van geleerden was). Bacon noemde dit boek *New Atlantis* (begonnen in 1624, gepubliceerd 1627, kort na Bacons dood). Daarmee verwees hij naar het utopische eiland Atlantis, dat in Plato’s onvoltooide dialoog *Kritias* beschreven wordt, en dat volgens Plato (die het ook noemt in de *Timaeus*: 24e), voor de Zuilen van Hercules (daar zijn ze weer) was gelokaliseerd (vgl. 108e-109a; 114b). De zuilen komen terug op de titelpagina van Bacons *Sylva sylvarum*, waarachter *New Atlantis* werd gedrukt (Fig. 5).

In plaats van een galjoen tussen de zuilen zien we nu een bol met op het vooraanzicht vaag de contouren van Europa, Afrika en Noord en Zuid-Amerika. Deze Atlantische(!) helft van de wereld draagt het opschrift *Mundus intellectualis*: de verstandelijke wereld. Het was natuurlijk deze wereld die door het Spaanse rijk van Ferdinand en zijn kleinzoon Karel was opengelegd voor Europa, met wapens en voor het vergaren van goud. Bacon zocht klaarblijkelijk een ander soort openlegging: met het verstand en voor het vergaren van kennis. Of zoals het Bijbelcitaat uit Genesis erboven zegt: ‘En God zag het licht, dat het goed was’.

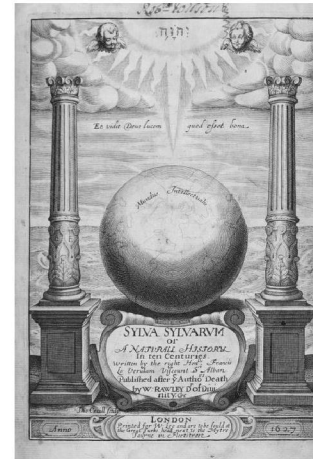

Fig. 5: titelpagina van *Sylva sylvarum*, waarin ook *New Atlantis* werd gedrukt.

LITERATUUR

- A. D. Burnett, *The engraved title page of Bacon's Instauratio Magna: an icon and paradigm of science and its wider implication*, Durham Thomas Harriot Seminar Occasional Papers 27 (Durham 1998).
- Jürgen Klein, ‘Francis Bacon’, in Edward N. Zalta, ed., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2015 Edition) <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/francis-bacon/>>.
- Earl Rosenthal, ‘Plus Ultra, non plus ultra and the columnar device of the Emperor Charles V at the Court of Burgundy in Flanders in 1510’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 36 (1971), 204–228.

NOTEN

- 1 John Gillies, *Shakespeare and the Geography of Difference* (Cambridge 1994), 223; Sarah Hutton, ‘Persuasions to science: Baconian rhetoric and the New Atlantis’, in Bronwen Price, ed. *Francis Bacon's New Atlantis. New Interdisciplinary Essays* (Manchester 2002), 48-59 (53); Claire Jowitt, ‘Books will speak plain? Colonialism, Jewishness and politics in Bacon's New Atlantis’, in Price, *Bacon's New Atlantis*, 129-155 (133).